

ղը ի հարկէ ժընեվում, Բուլղարիայում և Ամերիկայում բազմած պոռոտախօսները և «ղեկավարները», չեն այլ հալ ու մաշեղած ժողովուրդը: Մի կողմ նեոէքզօտական և տարտաբէնական հարայ-հրոցները արուեստական ոգևորութիւնները և տարակարծիքների ահաբեկումը խօսքով և գործով!

«ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ»

Թէ հայի «հանճարը» խակմիտ և ցուցամոլ պոլիտիկոսների քանքերով ի՞նչ զարհուրելի խեղաթիւրումների է կարող ենթարկել ամենամաքուր գաղափարները և ամենաազնիւ սկզբունքները, թէ ինչ սոսկալի բռնութիւն է դառնում նրա «յեղափոխական» կոչուածների ստեղծած ըէժիմը—այդ երևում է այն անթիւ անհամար փաստերից, որ այժմ սկսել են տեղալ ահաբեկումից քիչ-քիչ սթափուող և երկարատեւ պապանձումից լեզունները բացած ժողովուրդից: Որպէս զի պատկերը լիակատար լինի մենք առաջ կը բերենք և միւս թերթերից մի քանի բնորոշ գրուածքներ, որոնք միայն բաւական էին խայտառակութեան սիւնին գամելու ժողովուրդի անունը կորուշահագործուող այդ աղգային բիւրօկրատներին: Բայց դրանք դեռ ևս շարունակում են հայհոյել, սպառնալիքներ կարգալայն մարդկանց գլխին, որոնք «աներես համարձակութիւն» ունին մերկացնել «աղգային կառավարութեան» գործած քստըմների ոճիրների հազարերորդ մասը: Հոգ չէ՝ ճշմարտութիւնը անպարտելի է!

Դաշնակցութիւնը զիտերում

«Նոր Սօսք» № 3 և 4-ում բերուած են բազմաթիւ փաստեր դաշնակցական ըէժիմի մասին հայկական գեղերում, այնքան պերճախօս են փաստերը որ չի կարելի բաւականանալ լոկ քաղուածքներով և զրկել մեր հեռաւոր «հայ-հայրենասէրներին» հաճոյքից տեսնելու ապագայ «ազատ կամ ինքնավար Հայաստանի» կառավարական սիստեմի այն նմուշը, որ պատրաստում են փրկուած հայութեան համար երեւելի դաշնակցական բիւրօկրատները: Վայ հաւատացողներին!

I

Պրոպագանդը եւ կազմակերպչական սիստեմը

Ձիւղուած՝ «աղգային միութեանը» և «Հայաստանը ազա-

տեղում» քաղաքական տենդենցիաներով, Դաշնակցութիւնը մի առանձին ազմուկով մտաւ գիւղերը, Բայց «քաղաքական տենդենցիա» ասելով չպիտի հասկանալ թէ՛ Դաշնակցութիւնը գիւղերն էր ուղարկում «ազգային գաղափարներով» տոգորուած խիւսհաս մարդիկ, որոնք կը գնային և գիւղական խաւար ժողովրդի մէջ կը տարածէին գէթ լիբերալական սահմանափակ հասկացողութիւն: Ո՛չ, Դաշնակցութեան առաքեալներն ու պրօպագանդիստները հանդիսանում էին միմիայն «իրանց գըլ-խից ձեռք վեր առած» գաղթական տգէտ ու գոնհիկ «ֆեդայիները», որոնք քաղաքական որևէ հասկացողութիւն ու դաւանանք չունենալուց զատ, յայտնի էին նաև իրանց սարսափ ազդող բնաւորութեամբ և ամենակոպիտ վերաբերմունքով դէպի ժողովուրդի կամքն ու ազատութիւնը:

Այդ գաղթական թափառաշրջիկները մի առանձին լիազօրութեամբ, և կատարելապէս սանձարձակ իրանց կամայական վարմունքների մէջ, ամեն միւր իր ամբողջային հասկացողութիւններով ու սեփական տխմար գիտութիւնով, բազմատեսակ թեր ու դէմ մտքերի ագիտացիաներով սկսան համախմբել և կազմակերպել ներկայ «հռչակաւոր Դաշնակցութիւնը»: Բայց այստեղ աւելի զխաւոր և առաջին տեղն էր բռնում որպէս ուժեղ մի ագիտացիա և միջոց, Դաշնակցութեան դազանակն ու խէնջարի ծայրը: Մտնում էին գիւղ այդ «ֆեդայիները» և ժողովրդին մտրակի ու դազանակի առաջ տուած, քշում բոլորովին դէպի եկեղեցու բակը. այնտեղ բաց անելով «ազգային դաւթարը» մեծից բռնած մինչև փոքրը ցուցակագրում, տուրքերը (անդամավճար) նշանակում ու ամբողջ գիւղը ոտից գլուխ յայտարարում «դաշնակցական»:

Վայն եկել ու տարել էր նրան, ով կը համարձակուէր «չգրուել» «ազգային միութեան» այդ դաւթարում կամ «ազգային յեղափոխութեանը». յայտարարուում էր նրա դէմ մի կատարեալ հալածանք, համարուում էր «ազգադու», «խառնակիչ», «դաւաճան» ու «մատնիչ», որին և սկսում էին ծեծել, ստիպել որ գիւղից հեռանայ, տուգանքի էին ենթարկում, շատ անգամ էլ այգին ու ծառերը կոտորում: Օրինակները բազմաթիւ են:

Իսկ Դաշնակցութեան անունը սրբագործելու և պատկերել համար ժողովրդի վրայ, հրաւիրում էր քահանան և խաչ ու աւետարանը մէջ տեղ դրած, նախ կարդացում էր «Դաշնակցութեան տպած երդմագիրը», որտեղ գրուում էին ամենաօտարսափ ազդող սպառնալիքներ ու խօսքեր, ապա «յաւիտենական»

խոստում անում «չդաւաճանել» ու «չդուրս գալ Դաշնակցութեան շարքերից»:

Պրոպագանդայի և կազմակերպութեան այդ գործում, մի չտեսնուած մրցութիւն տեղի ունէր «հայ ազգի ազատութեան» համար գործող երկու կուսակցութիւններին—Հնչակեան և Դաշն. կուսակցութեանց միջև: Ղարաբաղի մէլիքներին մէկի ծաղրածո. «պլլը-պուղիի» որսի ագռաւների պէս այդ կազմակերպող ազդիտատօրներից որ մէկը որ առաջ մտաւ մի գիւղ ու ցուցակազրեց, արդէն այն գիւղը նրան էր պատկանում: Եւ ահա յեղափոխական գործի այդ կատարեալ կտրիկատուրանների գաղափարական մրցումն ու գործը կայացաւ միմիայն նրանում, որ իրար ձեռքից սկսան գիւղերը խլել, միջակուսակցական պայքարը դարձնել ծեծի, կռուի ու փահլեանութեան առարկայ: Երբ պատահաբար մի գիւղ կամ մի քանի անհատներ մնում էին վիճաբանութեան առարկայ, այստեղ իրար մօտ էին դալիս երկու կողմերի ազդիտատօրները և ահա սկսւում էր մի կատարեալ կօմեդիա: Հնչակեանը դատապարտում էր Դաշնակցութեան կեղծիքները, աշխատում նրան վարկաբեկել զանազան հայհոյանքներով, իսկ Դաշնակցականը աւելի մի ուժեղ թափով Հնչակեաններին: Մէկը իր կողմից էր զանազան խոստումներ անում գիւղացիներին, իսկ միւսը իր կողմից՝ Վերջին ժամանակներս արդէն կուսակցական կռուի պայքարը մտել է երկրորդ մի աւելի պաշտօնական ֆազիսի մէջ: Դաշնակցական ու Հնչակեան կազմակերպութիւնները իրանց գիւղերն ու ժողովուրդը պահում են միլիտարիզմի ուժով, և իրար ձեռքից համայնքներն ու անհատները խլում են զէնքով, որպէս երկու օտար պետութիւններ:

«Մոցիալիստ» և միլենոյն ժամանակ «փահլեան» դաշնակցութեան կակմակերպութիւնը աւելի շուտ մի կամերալական ցուցակազրութիւն էր, որտեղ մտնում էին բոլոր հայերը: Ուր որ հայ է, ուրեմն և դաշնակցական է», հետևողէս և նրա ամենաբուռն ջանքերն ու ցանկութիւնը կենդրոնացած էր հէնց նրանում, որ իր «միութեան» ուսթարում ցուցակազրութեան ունենար ամբողջ հայութիւնը երկրագնդիս երեսին: Այդ միութեան ամենաթուղ սկզբունքը նոյն իսկ հասնում է մինչև այն կէտը, որ Դաշնակցութիւնը ամենավտանգաւոր և քայքայիչ բանն էր համարում ուրիշ կուսակցութիւններին գոյութիւնը և մուտք գործելը հայկական կեանքում: 1903—4 թւերին Բուլղարիայում դաշնակցականները ընդհանուր որոշում են կայացնում իրանց պատգամաւորական ժողովում «ամեն կերպ արմատախիլ անել և ոչնչացնել ուրիշ կուսակցութիւնները հայ-

կազման շրջանում»։ հենց բանն էլ դրանումն էր, թէ ինչու Դաշնակցութիւնը նոյնիսկ ժանդարմական ամենաստոր սիստեմով ոչնչացնում էր ուրիշ կուսակցական գրականութիւնը, հալածանքով ու ծեծով հալածում ուրիշ քաղաքական դաւանանք քարոզող մարդկանց։ Մենք ինքներս գիտենք թէ քանիցս Դաշնակցութիւնը ձերբակալել և այրել է Հնչակեան արտասահմանից զրկուող թերթերն ու սոցիալ-դեմոկրատական հրատարակութիւնները։ Ղարսում պաշտօնական գրութիւն կար, ուր որոշուած էր կայացրած, ոչ մի յարաբերութիւն չունենալ Հնչակեան կազմի հետ, և «ոչնչացնել Հնչակեանութիւնը», Ղամարլուի «զինուորական և քաղաքացիական» մարմինները մի առանձին գրութեամբ զգուշացրել էին Հնչակեաններին «չմտնել դաշնակցական գիւղերը, ապա թէ ոչ հետեանքների մասին չեն երաշխաւորում»։ Արաւշարում, Այասլու գիւղում, Ապարանի շրջանում նոյնիսկ պահակներ էին դրել գիւղերը և գիրքեր սարքել, թերեւ Հնչակեանները ուժով չմտնէին իրանց գիւղերը կազմակերպելու և դարձնելու Հնչակեան, որովհետեւ այդ գիւղացիները զայրացել էին Դաշնակցութեան բռնութիւններից, բարբարոսութիւններից ու դիմել Հնչակեաններին դալ իրանց կազմակերպիւ և տիրել։

«Ով որ նախանձախնդիր է հայ միութեանը և յեղափոխական գործի յաջողութեանը, պէտք է դաշնակցական լինի, «կուսակցութիւնը մեր տունը կը քանդի»։ ահա լոգունգը «սոցիալիս դաշնակցութեան»։ և ով մի անգամ գրուեց դաշնակցական, այլեւ աւելի շուտ կարող է թուրքաձալ, բան թէ կուսակցութիւնը փոխել Նրանց պաշտօնական թերթ «Դրօշակի» չեմ յիշում որ թուականի որ համարներում յայտարարուած էր մի «ազդ», ուր հրահանգուում էր ամեն մի դաշնակցականի, որ մէկը եթէ ուզում է անցնել մի ուրիշ կուսակցութեան մէջ, նախ պէտք է կանչել և զգուշացնել, երկրորդ անգամ հարցաքննել պատճառը, իսկ երրորդ անգամին պատժել։ Եւ հենց այդ վերևի կարգադրութիւնն էլ ցայսօր սրբութեամբ կատարուում է։

II

Պաշտօնական մարմինները եւ նշանակովի լիազօրներ

«Ամբողջ հայութեան» անունից խօսող, և «հայկական միութեան» գաղափարի լօգունգներով հանդէս եկած «սոցիալիստ» Դաշնակցութեան համար բնական է, որ աւելի ցանկալին ու «ազնիւ տարրը» պէտք է կազմէին ժողովրդի աւելի

հարուստ և առաջադեմ մարդիկը գիւղական «մենձերը», «աղէքը» և «քեանդ խուղաները»: Դարերի ընթացքում այդ տիրապետող և շահագործող տարրի ազդեցութեան տակ ստրկացած ժողովրդին երբեք կարելի չէր լինի մի սահմանի տակ դնել, առանց կարիք զգալու և մէջ քաշելու այդ «իշխանաւորին»: Եւ կազմակերպչական գործի հէնց առաջին քայլումն էլ Դաշնակցութիւնը իր թաթը դրաւ այդ հարուստների վրայ, նախ դրանց առաջ քաշեց որպէս գործի առաջխաղացութեան աւանգարդներ, որպէս 96 պրօբի գուտ հայեր, և երկրորդը աւելի հարուստ կթի կովեր կազմակերպութեան գանձաւանդ լցնելու համար: Դաշնակցութեան համար մի մեծ պարծանք էր երբ արդէն յիշում էին թէ «այս ինչ աղէն, այս ինչ գլաւնին, այս ինչ հարուստ մարդը դաշնակցական է...»

Այստեղից արդէն «սօցիալիստ» Դաշնակցութիւնը մի կողմ շարտեց աղքատ ու հասարակ դասակարգին, իրան ամենաառաջնակարգ և սիրելի ձեռագիրները դարձրեց գիւղական ժողովրդի հարուստ դասակարգը: Գիւղական գլաւնիյ տանուտէրը, քեանդխուղան, տէրտէրը, պօլիցիականը և առհասարակ բոլոր շահագործող ու վաշխառու տարրերը, որոնք առանց այն էլ կեղեքում ու ծծում էին ժողովրդի արիւնը, կենսունակութիւնը, դաշնակցութեան կազմակերպութեան կողմից առաջ քաշուեցին որպէս ղեկավար տարրեր, և դրանց ձեռքերում կենտրոնացան բոլոր պաշտօնական իրաւունքներն ու հրամանատարութիւնները: Թէև այդ ամենը դրուած էր ընտրողական սկզբունքի վրայ, բայց այդ ընտրութիւնը Աստուած ընտրութիւն համարէ, դաշնակցական ֆէդայիները ընտրել էին տալիս միշտ իրանց սիրած «մենձերին», «աղէքին» ու վաշխառու հարուստներին:

Ինչպէս վերն ասացինք, Դաշնակցութիւնը չունենալով մի որսը քաղաքական դաւանանք, Կովկասում գործունէութեան մի որոշ սկզբունք ու յեղափոխական գործունէութիւն, «ազդային միութեան» դաւթարում գրուած այդ մասսան դեռ մինչև այսօր էլ չի հասկացել թէ ինչո՞ւ համար են իրանք, ի՞նչ բանի համար են կոչուած, ի՞նչ է յեղափոխութիւնը, այդպէս էլ նրանց գործունէութիւնը, շարժումը դարձաւ մի անասելի քաօս, խառնափնթորութիւն, և ոչ ոք չգիտէր թէ ի՞նչով պիտի պարապել:

Դաշնակցութեան ղուղն ու ծուծը կազմող այդ վաշխառու մարմինները զինուած վանդալական հասկացողութիւնների ինստիտիւտներով, շահատակութեան և անձնական եսի շահախնդրութիւններով, դաշնակցական քաղաքական շարժումն ու

յեղափոխութիւնը՝ դարձրին իրանց փառասիրորթեան, շահի և անձնականութեան բացարձակ առաքելը—թե ու թիկունք ունենալով դաշնակցութեան զինուորական ոյժը, որոնց նրանք դրաւում էին փողով, հացով ու սլատիւններով, մի առանձին սանձարձակութեամբ, դառնում են գիւղացիների գլխի տէր, կատարեալ բռնակալ դեսպոտներ, որոնց ամեն մի հրամանը, խօսքը, բռնի կարգադրութիւնները կատարւում են առանձին ճշտութեամբ և թափով։ Վայ նրան, ով որ «կոմիտէի» թշնամին է, հակառակորդը, նրա աչքի փուշը, այլևս կեանք չունի, այլևս նա գիւղ չալիտի մնայ։ Տուգանքներ, վճարներ, տեղի-անտեղի պահանջներ է, որ մի ուժեղ թափով թափում են գիւղացու գլխին. և ժողովրդայնութիւն կ'ունենայ հակառակելու նրանց «փաշայական» կամքին։

Վաշխառու դասակարգերից առաջ եկած պաշտօնական մարմիններից յետոյ, դաշնակցութեան աւելի ակտիւ գործիչները, տեխնիքական մասի ոյժերը, գլխաւորապէս առաջ են քաշւում գիւղական ժողովրդի սրիկայ, անգործ ու անհանգիստ դասակարգից։ Շատ անգամ հէնց այդ պաշտօնական կոմիտէները կազմում են գիւղի գող և սարսափ ազդող «թուլունգի-ներից» և դա նրա համար է, որպէսզի կարողանան իրանց բոլոր հաւաքել և ստրկացած պահել ժողովրդին, միշտ ենթակայ դարձնելու համար դաշնակցութեան զիսցիպլինային։ Այստեղ արդէն բանը կատարեալ է. բիրտ ու առանց յայն էլ աւաղակ ու գող կոմիտային իր մտրակի տակ վառւում է ամբողջ գիւղեր, ձայնը հանելուն պէս, ամենքին դողացնում է և նրա բոլոր կամայականութիւնները անտրտունջ լռութեամբ, «աղբաւորաբար» տանում է խեղճ ու կրակ ժողովուրդը։ Զինորդները, կոմիտէի գործադիր ոյժերը, շրջիկները բոլորը մարդասպան ու կապ կտրած անհատներից են կազմակերպւում։

Գործադիր և պաշտօնական այդ մարմիններից գուրս, շաշնակցութեան զինուորական գններալ նահանգապետութիւնից նշանակւում, և գիւղերը ուղարկւում են զինուորական «լիազօրներ» ու խմբապետներ, որոնք իրանց աւելի անսահման իրաւունքների տէր են համարում քան կոմիտէները կամ շրջիկները։ Դրուխ անցնելով մի խումբ զինուած «ֆէդայիներ»-ի, այդ զինուորական լիազօրները շարունակ թափառում են գիւղերը իրանց ջքախմբով և որպէս ձրիակներն երկած ժողովրդի վրին, հազդին ծախսերի ու կեղեքումների աղբիւր են հանդիսանում։ Այդ կողմից պէտք է ասած, որ բոլոր գիւղերը գտնւում են մի տեսակ էկզէկուցիայի տակ, և ամեն մի գիւղ ստիպւած է լինում ամիսներով պահել 30—40, երբեմն աւելի

շատ խմբեր իրանց ձիրերով ու սարքով: Ձինուերական լիազորվ. փաշայական սանձարձակութեամբ, նոյնիակ յաճախ մտրակի ուժով «կօմիտէներին» հրամայում են զարի ու դարման, «տըղերքին» հաց ու ջուր մատակարարել: Եւ մի կողմ թողնելով պատուի ու բարոյական հարուածները, որ կրում են գիւղացիք, ամեն մի գիւղ տարուան մէջ կառավարութեան տուրքերից ու հարկերից աւելի քառասույստիկ շատութեամբ զրանց վրայ է զոհարեցում իր առանց այն էլ քայքայուած նիւթականը:

Ձինուերական այդ լիազօրները, որպէս այդ արհեստին ընդունակ մարդիկ, միշտ ընտրւում են կամ դադթական «խմբապետներ» կամ գործից վճարուած զինուորական ենթասպաներ կամ պոլիցիականներ: Եւ բնական է թէ յեղափոխական գաղափարների կատարեալ հակասութիւնը ներկայացնող բարոյական այդ ենիչերիները ինչէր չեն կարող անել գիւղերում: Ծիծ ու ջարդ, աքսոր, բանտարկութիւն, փաշայական կամայակմութիւն և այլն, այդ ըողորն այժմ կազմում են մեր ժողովրդի կեանքի ներկայ վէրքերը, որոնց շատ խորը բաց են արել յեղափոխութիւնը խայտառակող և ժողովուրդին սարսափ ազդող Դաշնակցութեան «պարծանք» քաջերը:

Նոյն այդ խմբերը իրանց լիազօրներով կազմում են մի «պրաւիտելստվեննի միլիցիա», որոնք² վէրքի ոյժով պաշտպանում են Դաշնակցութեան «շահերը» և նրանց կարգադրութիւնների կատարում տուող բիւրօկրատական «սաստաւը»:

III

Դ ւ տ ւ ր ւ ն ն և ր

Դաշնակցութեան յեղափոխական շարժման մի ամենագլխաւոր և առաջին կէտը հանդիսացաւ հայկական կեանքում ստեղծել դաշնակցական կառավարութեան մի յայտնի ձև ու սիստեմ:

Ինչպէս վերև ասացինք այդ «սոցիալիստ» կառավարութեան էութիւնն ու սիստեմի մի մասը կազմեցին նրանց պաշտօնական այդ նշանակովի ու ընտրել տրուած մարմինները, զօրքն ու լիազօրները, և ապա Դաշնակցութեան դատարանները: Դրանով Դաշնակցութիւնը նպատակ դրաւ հէնց այժմեանից հայ ժողովրդին զատել կառավարչական ադմինիստրատական կապերից և նրան ենթարկել իր տրամադրութեանն ու ազդեցութեանը:

Եւ հէնց այդ նպատակով էլ կարգելով զանազան դատա-

բաններ, սկսած գիւղական ամենաստորին բաժանմունքից մինչև վերին սուղերնի պալատները, մի առանձին բիւրոկրատական սխտեծով սկսեց պարապել ժողովրդի վէճերով, քրէական ու քաղաքացիական, հողային ու տնտեսական դատավարական խնդիրներով:

Վաշխառու կուլակներին, անբարոյական և գործից ընկած զանազան անսիրտ պոլիցիական անգրակէտ պաշտօնեաներին էլ հէնց այդ էր պէտքը: Եւ ահա դատավարութեան ամբողջ լիազօրութիւնը իրանց ձեռքն ստանձնած տգէտ ու տհաս այդ մարդիկ, վարձան գիւղացու գլխի տէրն ու տիրականը: Կազմակերպուեցին բանտեր, ծեծի և տանջանքի մի շարք պալատային սխտեծ, յար և նման տաճկական վայրագ րէժիմին. որպէս ապացոյց, ես առաջ կը բերեմ մէկը, կատարուած հէնց ամենամօտիկ ժամանակներում, և դա միմիայն հազարից մէկըն է:

Ղոթուրցի Մեղքոն անունով մէկը, որ Դաշնակցութեան ղինուորներից մէկն էր, կուռում և սպանում է իր ընկերներից մէկին: Դաշնակցութեան գեներալ-գուբերնատորներից մէկը «հրամայում է» յանցաւորին դատել և դատապարտում է լահուտան: Մահուան դատապարտուած Մեղքոնին բերում են մի ուրիշ գիւղ, յայտարարում են հաւաքուել գիւղական հասարակութիւններին, վերցնում են ոճրագործութեան այդ հանդէսի նկարը, բիւրոկրատական ձևականութեամբ ձեռք ու ոտը կապած յանցաւորի առաջ կարդում են նրա մահուան վճիռը, և ծառից կապելով, 12 գնդակ միանգամից պարպում են մահապարտի վրայ և դարձնում նրան մսի զանգուածի մի կոյտ: Իսկ որ աւելի վայրենին է և Դաշնակցութեան վայրագ ինստիտուտի քաղաքականացած բնաւորութիւնը, հօր մահուան պատժի այդ արարողութեանը հանդիսատես, և նրանց յաւիտենական խրատ լինելու նպատակով, բերում և սպանուող հօր ոճրագործ հանդիսին ներկայ են կանգնեցնում նրա երեխաներին: Աշխատաւոր դասակարգը միշտ «սոցիալիստ» դաշնակցականների կողմից արժանացել է ծեծի, կեղեքման ու հալածանքի:

Դատարանական այդ խնդիրներում դիկտատորների առանձին լիազօրութեամբ ներկայանում են նշանակովի ղինուորական հրամանատարները: Պէտք է տեսնել, թէ ինչպէս դըրմնը մի վայրկեանում լսելով մէկի զանգատը կամ միւսի բողոքը, այլ ևս առանց մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու, խօսքի մի հարուածով, հրամայում են իսկոյն ճեղքել այսպէս և լինում է այնպէս:

Դաշնակցութիւնը՝ որպէսզի միանգամից փակէ ուռւս կա-

առավարութեան դատարանները դիմող ժողովրդի առաջ, մի առանձին գլուխութեամբ հսկում է, որպէսզի պատժուեն այն ըմբոստացողները, որոնք փորձ կանեն «ազգային» դատաւորներին դիմելու փոխարէն, ուստի կառավարութեանը դիմելի Հէնց անցեալ օրն էր, որ Ապարանի շրջանում, Ալիքուշակ գիւղացիք տեսնելով «ազգային» դատաւորների շահագործումն ու անարդարութիւնը, 30 հոգի գնում են Աշտարակ, բողոքելու ուստի հաշտարար միջնորդին: Այդ շրջանի ղինուորական լիազօրը լսելով այդ բանը, վերցնում է մի քանի ղինուորներ ու գալիս առաջները կտրում, բռնում կապոտում է բոլորին իրար, երեսները ոտից վրէի ցելս քսում, ապականում և այդպէս խայտառակ կերպով շրջեցնելուց յետոյ շրջակայ գիւղերը, ցոյց տալով բոլոր ժողովրդին, ամբողջ 25 վերստ քաշ է տալիս մինչև գիւղ, թոյլ չտալով ոչ մի տեղ ջուր խմել: Իսկ գիւղում էլ կանչում է նրանց կանանց և ցոյց տալով այլանդակաւած ամուսիններին, ասում է.—Շը, սիրճն են ձեր մարդիկը: Կը համարձակուէն գնալ ռուսներին դանգատուելու: Իրանից յետոյ, մօտ օրերը դարձեալ գիւղացիք թափուում են Աշտարակ իրանց հողային վէճերը յանձնելու հաշտարար միջնորդին. տեղական կօմիտէն լսելով այդ բանը, հրամայում է ղինուորներին ջարդել գիւղացիներին և դուրս քշել գիւղից, որ և կատարուում է: Նոյն իսկ ոչ ոք չի համարձակուում յանձն առնել ռուսերէն մի խնդիրք գրել նրանց համար:

Այսպիսով նոյն իսկ գիւղական մասի ուստի կառավարութեան դատարանները զրեթէ մնացին պարապ, և տեղական պաշտօնեաները հէնց իրանք արդէն սովորել են, որ այլևս իրանք չեն դատաւորները, այլ Դաշնակցութեան «կոմիտայիները», որոնց հէնց իրանք յաճախ դիմում են իրանց գանգատներով ու վիճելի գործերով:

Դաշնակցական «սոցիալիստական» բանտերում մարդկանց խոստովանեցնելու համար երեւակայական կամ կարծած յանցանքը, սոսկալի տանջանքներ են տուել. այդ տեղերքում պահուում էին խուրճերով մտրակներ, ինքս մի անգամ բաղդ եմ ունեցել բարեկամիս տանը լսել մօտիկ Դաշնակցութեան ղինուորական դատարանից ծեծի և աղիողորմ աղաղակների սիրտ կտրատող ձայներ. դրացիները սոսկում էին ամեն օր այդ չարագուշակ տնից եկող զոհերի բառանչներից:

Չմոռանանք շեշտել և այն. որ այստեղ էլ ընկրկրատական այդ դատաւարութիւնների մէջ. աւելի օգտուում և տիրապետում էին դարձեալ հարուստներն ու վաշխառուները: Եւ

հէնց այս «դատաւորներն» են, որոնց մեծ պարծանքով յիշելով պ. Պաժակը, փառաբանում էր Դաշնակցութիւնը:

IV

Ա պ ր ա ր ա յ ի ն հ ա ր ց ը

Իր «դասակարգային» կազմակերպչական սիւսէմի մէջ՝ ամբողջ հայութիւնը ցուցակագրած «սոցիալիստ» Դաշնակցութեան իշխանութիւնը միւս կողմից ունեցաւ մի ուրիշ արդիւնք ևս:

Բնական է որ դաշնակցական «յեղափոխութիւնը» ղեկավարող այդ բուրժուական տարրերը, գիւղական «գելերն ու ցեցերը» երբէք ընդունակ չէին և չէին էլ կարող իհարկէ մոռացութեան տալ իրանց անձնական ու սեփական շահերը, մտածէին բարեկաւելու «աշխատաւոր» դասակարգի հողային ու տնտեսական դրութիւնը:

Մտէք գիւղեր, ուսումնասիրէք այդ ժողովրդի ներքին կենցաղը և դուք այնտեղ կը տեսնէք միմիայն կեղեքողներ, որոնք սեփականացնելով «սոցիալիստ» Դաշնակցութեան ոյժն ու ռարսափը, սկսեցին գիւղացիներին կեղեքել և իրանց լիազօրութիւնները Դաշնակցութեան անուան տակ դարձնել իրանց շահատակութեան ասպարէզ:

Վաճառական կոմիտէն ուժով ու սարսափով իր կորած ապաւելիներն է հաւաքում, վաշխառուն «էրուած վէճսիւններ», ամբարատէրը իր կորած ցորհները, և այլն: Մի քանի տարի կոմիտէութիւն անողը այլ ևս դառնում է գիւղի տէրը, «աղէն» իր հարստութիւնով և ամեն առաւելութիւններով:

Վերջին ժամանակներս Երևանի նահանգում, բազմաթիւ գիւղերում մի խիստ բողոք ու խուլ տրտունջ կայ Դաշնակցութեան այդ «պետերի» դէմ՝ հողային ճնշումների և յափշտակութեան պատճառով: «Սոցիալիստ» Դաշնակցութեան այդ «սարսափիլի աղէտը» միջամտելով հողաբաժանութեան զանազան գործերի մէջ, սկսել են ամենաանխիղճ կերպով սեփականեցնել ժողովրդի հողերը, ամեն մի հողաբաժանութեան ժամանակ իւրացնելով իրանց համար «առիւծի բաժինը», Սուրմալուի, Ղրիբուլաղի, Նոր-Բայազէզի, Ապարանի շրջաններում բազմաթիւ են այդ աղմուկներն ու վէճերը, որտեղ հասարակ դասակարգը թէև աղմուկ անում, բողոքում այդ «պետերի» դէմ, սակայն երբ Դաշնակցութեան գաղաբաններից դուրս ոչ մի քեղ իրաւունք չկայ բողոքելու, իսկ այդ դատաւորներն էլ հէնց

իրանք յափշտակողներն ու շահատակողներն են, էլ լ՛նչ կարող է անել գիւղացին:

Ապարանի շրջանում այս բոլէիս ահագին կռիւ, սպանութիւններ են լինում ագլարային այդ աղմուկների պատճառաւ:

Չամբու գիւղացիք դնում են հաշտարար միջնորդին բողոքելու «սոցիալիստ» Դաշնակցութեան կոմիտէների անարդար հողաբաժանութեան դէմ: Դաշնակցական ընդհանուր լիազօրները նրանց ծեծ ու ջարդով յետ են դրկում: Գիւղացիք ճարահատեալ դիմում են Հնչակեան կուսակցութեան ազատիչ իրանց այդ գաղանների ճանկերից և խնդրել իրանց «գրել» Հնչակեան և գալ հողերը արգարութեամբ բաժանել, որքան ենք ստուգեցինք «Հնչակեաններից»՝ բազմաթիւ գրութիւններ կան ամենքն էլ լի արտասուախառն գանդատներով:

Հնչակեանները հնար չունենալով Դաշնակցութեան միջնորդիմ ձեռքից գէթ ուժով այդ գիւղերը խելու, որովհետեւ առիթ է տալիս արիւնհանդ ընդհարման, փորձեցին միջամտել Ապարանի մի երկու գիւղերի հողաբաժնութեան տարաձայնութիւններին: Դաշնակցական պետերը մի ամբողջ թափով սկսան մերժել և արհամարհել Հնչակեանների առաջարկութիւնը և պահանջը: Դաշնակցութիւնը վաղուց չէ ուզում ճանաչել նրանց հետեապէս և սպառնալիքով յետ է դարձնում: Հնչակեանները դիմադրում են, որից և առաջ է գալիս այդ շրջանում երկուսի միջև մի կատարեալ պատերազմ ու արիւնհեղութիւն: Դաշնակցութիւնը մոբիլիզացիա արած իր բոլոր զօրքը, արշաւում է Ապարանի վրայ, պաշարում է բոլոր Հնչակեան գիւղերը, երկիրը դնում զինուորական խստացած դրութեան մէջ և ջարդելով գիւղացիներին, սախում է նրանց դաւանափոխ լինել: Տեղի են ունենում ընդհարումներ, ամբողջ ժամերով հրացանաձգութիւն, որտեղ սրտաճաք են լինում կին ու երեխայք և բազմաթիւ ընտանիքներ փախչում ապաստանում են ուրիշ հայ գիւղեր, իսկ շատերն էլ թուրք գիւղերում: Ներկայումս էլ գեռ մի շարք ընտանիք գտնուում են հարեան թուրք գիւղերում, որոնք սիրով պահպանում են նրանց, եւ «աշխատաւոր» մասսայի, հայ «պրօլետարիատի» ամենանուրբ շահերի անունից խօսող այդ չակերտաւոր «սօցիալիստները», այսօրուան լպիրշ բիւրօկրատիայի պէս պատրաստ են ամբողջ գիւղերը քար ու քանդ անել, երբ վտանգւում է նրանց կուսակցական գծով շահը:

Այդ ահագին աղմուկներն ու տարաձայնութիւնները քրնջելու և արդարացնելու համար, հարկ եղաւ արդէն Ներսէսում

երկու կուսակցութեանց կողմից չեղօք մարդկանցից առաջ բերել մեր միջնորդ դատարան, որ արդէն սկսել է իր նիստերը և հաւանականաբար բազմաթիւ փաստեր կը քաղէ Դաշնակցութեան «ազրարային» բռնութիւններից:

Ահա դաշնակցական կոչուած «սօցիալիստները» քաղաքական շարժումը և ստեղծագործութիւնը ազրարային խնդրի վերաբերմամբ:

Այս սահմանափակ փաստերի վրայ կատարելով իմ դիտողութիւնը Դաշնակցութեան «սօցիալիստական» գործունէութեան մասին գիւղերում, կը խնդրէի ժողովրդի վիճակով հետաքրքրուող ամեն մի անհատի, մտնել ժողովրդի մէջ և ստուգել իմ ասածները, որտեղ անշուշտ նա աւելի խոշոր փաստեր գտնելով կ'արդարացնէ իմ ասածներս:

10. Նարիման

Շուշուց սեպտ. 28-ին «Մշակի» խմբագրութեան և մեզ յայտնի մի անկեղծ և շիտականձն գրում է հետեւեալը (№215).

«Օր ցերեկով գիւղն են մտնում մի խումբ մարդիկ, անուանելով իրանց Դաշնակցութեան զինուորներ, պահանջում են փող, դարման, գարի, ճուտ, ձու, ծեծում և տուգանքների ենթարկում: Եւ ի՞նչ կը համարձակուի սրանց առաջ ձայն հանել կամ որեւէ պահանջ անտեղի համարել: Մեծ և փոքր, կիւն և աղջիկ լեզապատառ, նրանց սպառնալիքների տակ ճնշուած ենթարկւում են այդ զինուորների և նրանց ուղարկողների բռնաճոխներին. զինուորներ ասելով պէտք է հասկանալ, որ սրանք անհամոզմունք երկրպագուներ էին մի տարի սրանից առաջ տիրացուի, տէրտէրի, չաուշի, գողի կանդիդատներն էին համարւում, տղրուկների պէս ծծում հայ դիւղացուն, իսկ այժմ անաւօթաբար վաշխառւունքի հետ ձեռնտու պայման կապելով՝ մտնում են գիւղը հարկեր հաւաքելու...»

Ահա այժմ անբերրութիւնից և կոիւններից ուժասպառ, օրական հացի կարօտ հայ ժողովրդի և մանաւանդ գիւղացու վիճակը. որոնք բռնութեան սարսափի տակ՝ անցեալներում կիսագին ծախելով վաշխառւունքիւն լծկան եղը, կթան կովը, պղնձեղէները, զաբան, կարպետը, այս տարի էլ ծախում են վերջին ճուտը, կանանց գլխի մաշուած փողերը—սրանց անիրաւ պահանջներին բաւարարութիւն տալու: Միաժամանակ օր չէ անցնում, որ աւազակութիւնը չլինի. անդադար լսում էք՝ մէկի ձին, միւսի անասունները գիշերը գողացան: Սակայն չբաւականանալով այս հարստահարիչ հարկահանութիւն-

ներով, խիստ սպառնալիքների տակ մարդկանց ծեծում, աքսոր են քշում: Լ'յսպիսի հանգամանքներից ստիպուած խեղճ գիւղացին դիմում է մեզ և ապաւինում մեր խորհրդին, սակայն չգիտեմ ինչով գոհացում տամ. ի՞նչ խորհուրդ տամ այդ կեղեքուած-խուզուածներին, բաղցած-ծեծուածներին: Չգիտեմ ում հետ կռուի. սովի, թուրքերի թէ այս «օղբիչնիկների»: Այս դիպուածում ես անգոր եմ ինձ գգում, դիմում եմ ձեզ, ով հայ ազգի կարեկիցներ. յանուն արդարութեան օգնեցէք սրանց, բարձրացրէք ձեր ձայնը:

Բոլոր ասածներէս համար հարիւրաւոր ապացոյցներ կը բերեմ Պալէստին, Վարանդայի շրջաններից, սակայն չգիտեմ որո՞նց անունները թուեմ, կեղեքուածների, աքսորուածների... ծեծուածների, խայտառակուածների, ծեծեց խելագարուածները թէ՛ նրանց, որոք ժողովրդական համակրութիւն վայելող գործիչներ լինելով՝ առաջարկութիւն են ստանում տո՛ւն, տեղ, երեսանելի անխնամ թողնելու և հեռանալու. ինչո՞ւ որովհետեւ սրանք ժողովրդի վիճակն են լալիս: Եւ այս անողները թող չկարծուի թէ կռուի ժամանակ կուժքները թշնամու գնդակին դէմ դնողներն են. ոչ սրանք թուրքերի երեսը չեն ուզում տեսնել և ձեր հարցին թէ՛ կռուի ժամանակ ճրտեղ էիք, նրանք պատասխանում են ըմբոսաւար. «Կարեւոր գործի համար բացակայ էի, բայց որ այստեղ լինէի»... Մինչդեռ գիտենք, որ սրանք վախկոտ տականքներ են, որոնց գոյութիւնը անգամ արատ է մեր ազգին: Սրանք են, որ իրանց արարքներով հայ ժողովրդին այս անեկանելի դրութեան մէջ են դրել և այդ է պատճառը, որ գիւղացին յիշում է պրիստաւ Շուսապեմիին, զգալով որ սրանց գործադրած միջոցներից նա էլ կը զգուէր»:

«Մշակին» Տեղ գիւղից գրում են.

Անցեալ յուլիս ամսի 9-ին մեր գիւղի տգէտ և անգրագէտ ներկայացուցիչ Սողոմոնն ինձ կանչելով իր ժողովարանն, որը կայացած է լինում գիւղի հրապարակում, շատ մարդկանց ներկայութեամբ ինձ յայտնելով՝ պատուիրում է թէ՛ «դուք, Տէր-Սահականցդ, իրաւունք չունէք «Մշակ» լրագիր կարգալու, այլ պէտք է ստանաք «Ալիք» և կարգաք, հակառակ դէպքում կը ենթարկուէք մեծ տուգանքի, նոյնիսկ տէրրորի. ինչպէս Գորիսի Դաշնակցութիւնը հրամայել է ինձ, նոյն ձևով էլ ես յայտնում եմ ձեզ: Ես ուղղակի զարմանալով այդպիսի մի պահանջի վրայ, մի քիչ դայրանալով՝ պատասխանեցի, որ, «ի՞նչ լրա-

գիր կը կարդամ, այդ իմ գործն է. ես երեխայական թերթ չեմ կարող կարդալ. մինչև ցմահ կը կարդամ «Մշակ», Այդ գիւղական ներկայացուցիչը սպառնալիքներ կարդալով իմ հասցէին, իսկոյն հեռացաւ հրապարակից և ճանապարհուեց Գորիսի վարչութիւնը՝ ինձանից գանգատուելու. իսկ ես մնացի զարմացած, թէ ինչ դարում ենք ապրում և թէ ինչ իշխանութեան ներքոյ. ամբողջ 700 ծուխից բաղկացած Տեղ գիւղում գտնուում է մի հատիկ «Մշակ» բաժանորդ, այսինքն ես, այն էլ ուզում են վերացնել:

Վերջապէս երեք օրից յետոյ սուրհանդակ եկաւ Գորիսից, որ ինձ Դաշնակցութիւնը պահանջում է: Ես ներկայացայ: Ահա թէ ինչ եմ լսում այնտեղի լիազօրից. «Դուք, Տէր-Մհակեանցդ, ենթարկուում էք տուգանքի 100 ռուբլու, և ութ ժամուայ մէջ պէտք է վճարէք Դաշնակցութեան հասցէին ձեր վերաւորական խօսքերի համար»: Եւ ինչ. 8 ժամուայ մէջ ինձանից ստացան 100 ռուբլի տուգանք, որը բազարից պարտք վերցրի. մինչև անգամ թոյլ չտուեցին վերադառնալու գիւղը փող ճարելու համար: Ել ինչ անի ինձպէս մի գիւղացի, որը առանց այն էլ ընկճուած է խոր հոգսերի մէջ. և թէ անմեղ տեղից 100 ռուբլի տուգանք վճարէ, էլ քարը քարի վրայ կարող է կանգնել:

Այս թողնենք այստեղ և վերադառնանք վերջին զարմանալի դէպքին: Մի ամիս առաջ վերոյիշեալ գիւղի ներկայացուցիչ Սողոմոնը գիւղամիջի հրապարակն է կանչում Տեղ գիւղացի Աւակիմ Մարտիրոսեանին իր կին Հուռու հետ միասին. այդ խեղճ ամուսինները սրտատրոփ և դողալով ներկայանում են Սողոմոնին, որը հրամայում է իր ղինուորներին գնալ գերեզմանատուն և սպասել մէնչև բոլոր ժողովուրդը հաւաքուի, և ստիպմամբ, թէ արու և թէ էգ, բոլորին հաւաքում են այնտեղ: Եւ ինչ է անում փաշայ Սողոմոնը. մի զարմանալի, մի անտեսանելի բան. վերոյիշեալ Աւակիմին յայտնում է, որ քո կինը պոռնիկ է, և քեզ էլ նրա հետ միասին պէտք է պատժեմ: Մարդը լացում, աղաչում է, թէ իմ կնոջ մէջ այդ բանը չկայ և չի լինի, ինքը լաւ է ճանաչում իր կնոջը, եթէ այդպէս մի բան լինի կարող է ինքը, կնոջ, ինչպէս ամուսին, օր առաջ բողբոջել: Ձէ լսում ներկայացուցիչը այդ լացին, այլ հրամայում է, թէ մարդուն և թէ կնոջը մերկացնել բոլորովին: Այդ երկու մերկին հրամայում է մէջքի վրայ պառկեցնել յիշեալ Աւակիմի հանդուցեալ հօր գերեզմանի վրայ, և կէս պուդ վայրի բէնջար բերել տալով՝ հրամայում է չորս ղինուորի անխնայ ծեծել այդ խեղճ ջահէլ կնոջ. (Հուռու) ծածուկ մարմինը բէնջարով և ճիպոտով, մինչև որ անշնչանում է այս խեղճ

կինը. նոյն ձևով առանց բէնջարի ծեծում են և մարդուն, Երկուսը անշնչացած, կարպետի մէջ դնելով, ժողովրդից մի քանիսը բերում են թողնում ծեծուածների տանը: Աւակիմը հրկու շարաթից յետոյ մի քիչ առողջանում է, իսկ կինը (Հուսիկ) աւելի ուշ:

Սոյնանման շատ բաներ է մեր ժողովուրդը տեսել այս վերջին տարումը: Այս վրդովեցուցիչ վարմունքի համար ժողովրդի խնդիրքի համաձայն մի փոքրիկ նամակով յայտնեցի Շուշու գլխաւոր մարմին, որպէս զի առաջն առնեն:

Դեռ մի բաւականութիւն չստացած Շուշու մարմնից յիշեալ օգոստոս ամսի 22-ին Գօրիսի լիազօր փաշան կանչում է իր ժօտ մեր գիւղից քանի մի մարդկանց և Տէր-Յարութիւնեան քահանային ու յայտնում, «որ իբր ես ներկայացուցչի այդ արարմունքների մասին բերանացի և գրաւոր յայտնած լինեմ Գօրիսի գաւառապետին և գաւառապետը յայտնած լինի իրան՝ աղա լիազօրին»: Նւ յայտնում է թէ՛ «ես գրեի եմ Դաշնակ. գլխաւոր վարչութեան, որ իրաւունք տրուի ինձ Տ. Տէր-Սնակեանցին կամ տէրբորի տալ, կամ աքսորել ընդմիշտ հեռու երկիր. յայտնեցէք՝ որ իր զլխի ճարը տեսնէ»:

Թէ կը կատարուի ինձ վրայ այդ տէրբորը կամ աքսորը, այդ ցոյց կը տայ ժօտիկ ապագան. բայց երկար-բարակ մտածելուց յետոյ, Վնեցի մանրամասն յայտնել խմբագրութեանդ. ինչ կը լինի ինձ նման բազմամարդ ընտանիքի դրութիւնը, որ բոլորը իմ խնամքին են նայում. ոչ թէ ինձ են տէրբորի տալիս, այլ ամբողջ մի ընտանիք, որ 15 հոգուց է բաղկանում:

Սրա համար մանրամասն յայտնում եմ պաշտելի խմբագրութեանդ. թէ ինչ ձևով կարելի է լրագրութեան տալ, այդ թողնում եմ ձեզ, միայն թէ կեանքիս փաստ չլինի:

Իսկ ինչ վերաբերում է իմ գրուածներին, խոստանում եմ բոլորը փաստօրէն հաստատել:

Նիկալայ Տէր-Սնակեան

Դաշնակցական ընտրութիւնների երեսից գաղթ

Դատարկում են գիւղեր...

5.—10 հոգուց բաղկացած գիւղացիների խմբեր է, որ թողնում են հայրենի գիւղը, տուն տեղը, ընտանիքը ու գաղթում դէպի քաղաքները... Իրանց ընտանիքը սովից ազատեւու համար: Գաղթելու պատճառները բազմաթիւ են մի կողմից:

հայ-թուրքական կործանիչ ընդհարումները, բնութեան սոսկալի պատիժները, միւս կողմից էլ խմբերի՝ «անտանելի պահանջները հայ գիւղացուն» միանգամից անտանելի դրուձեան մ.ջ են պցել, շշմեցրել, որը չզիտէ թէ ինչ անէ, ուր կորչէ որ ազատուի աշխոյ ճնշող դրուձիւնից։ Ամենահեշտ միջոցը բռնութիւններից ազատուելու՝—գաղթելն է, օտարութիւն, որի կորստաւեր հետեանքները պարզ են։ Օր չի անցնում, որ Ղարաբաղից, Ղափանի Մհալից տասնեակներով գիւղացիները չթափուեն Բազու, որտեղ և շատերը անգործ մնալով՝ վիզները ծուռ մնացել են փողոցները շրջելիս...

Մեր հարցին թէ ինչո՞ւ էք թողնում գիւղերը նրանք պատասխանում են, որ ապրուստ չկայ, հաց չի ճարում մի քանի գիւղացիներ չեն կարողացել տափարակներում սովորականին պէս հողերը վարել, իսկ գիւղերի մօտ հանդերում ու լեռնային հողերում ցանածը ցանկալի եկամուտը չէ տուել։ Աստուած բարկացել է մեզ վրայ...»։ Եւ յետոյ խոր հոգոց քաշելով՝ աւելացնում են։ «Մի բան էլ... թի՛նչ ասենք... վախենում ենք խօսքերս տեղ հասնի... մեր գիւղերի վրան կարգուած կառավարիչները մեզ շատ են նեղացնում... Աստծոյ տուած լեզուով անգամ չեն թողնում, որ սղատ մի բան ասես։ Վա՛յ քո գլխին՝ մտրակում են մեզ և հրամայում լուել և ինչ որ հրամայում են կատարել...»։ Էհ եղբայր, մենք էլ մարդ ենք սիրտներս նեղանում է, հերոսներիցս մենք մեր միսը ուտում ենք, ամա զատ չի դառնում, շատ մտածում ենք և տեսնում, որ միայն այդ տեղից պէտք է հեռանանք, որ ազատ շունչ քաշենք, նրանց երեսներից ազատուենք. ուրիշ ինչ կարող ենք անել—մի խօսքով մեր մարդկային սլատուասիրութիւնը ոտնատակ են տալիս։ Մենք դառնում ենք ստրուկներ մեր այն ազատ բնութեան ծոցում, որտեղ ամեն մի անասուն ու գաղուն իրան աւելի աղատ ու երջանիկ է զգում, քան թէ մենք։ Մեզ ամենատարրական իրաւունքից զրկում են։ Ուզում ես նկատես, որ պ. ներկայացուցիչը այս ինչ վճիռների մէջ սխալ է, գլխիդ բամփում են և լռեցնել տալիս։ Էլ թի՛նչ սրտով կարող ենք գիւղում մնալ, դեռ չենք ասում, որ մեր վերջին կոպէկի վրան էլ աչք ենք անկում, և մինչև չեն խլում, չեն բաւականանում. քանի՞ մէկը ասենք...»։

Այս պարզ ու անպաճոյճ փաստերը դառնացած ուրտից ձեզ տալիս է իւրաքանչիւր գիւղական, հէնց որին ուզում էք հարցրէք նրանց գաղթելու պատճառների մասին։ Երևոյթը շատ ցաւալի է. հայ գիւղերը դատարկւում են իրանց հայրական տներից, այո՛, հալւում են լուռ ու մունջ զգալով ապագայի

անտանելի դրութիւնը, որը նրանց համար պատրաստուում է հարադատների ձեռքով:

Այն ձրիակերները, որոնք մտրակի սպառնալիքներով հայ գիւղացուն թալանում են օր ցերեկով, խլում են նրանցից ապրուստի վերջին միջոցը թող լաւ իմանան, որ նրանք պատասխանատու են ժողովրդի արդար ղայրոյթի առաջ... Համբերութիւնն էլ սահման ունի, ի չարը մի գործ դնէք ժողովրդի համբերութիւնը... անարդարութիւնը չափ ու սահմանից անցնում է, ժողովուրդը հոգեպէս ճնշւում է և չգիտէ թէ այդ անտանելի տանջանքների համար ի՞նչ դիմէ, որ իր բիւրաւոր ցաւերի համար մի ճար անէ. բողոքելը—գանգատուելն անգամ մի վրտանգ է հաւարում գիւղացին իր համար. ի նկատի ունենալով տիրապետող ճնշող բէժիմը, ի՞նչ կը համարձակուի ձայն ծրպտուն բարձրացնել «ամենակարողների» առաջ... և նրանք թողնում են տուն տեղ ու հեռանում Ռուսաստանի քաղաքներից մէկի մի անկիւնում ազատ շունչ քաշելու համար. «աւելի լաւ է այնտեղ երեքս ազատ զգալով մեզ սոված ապրենք ու մեղսենք, քան թէ մեր հայրենի հողում ամեն օր ծեծի ու բռնութիւնների ենթարկուելով ապրենք»... կրկնում են նրանք: Ապացոյցներ որքան ուզէք: Հարցրէք Ղարաբաղից քաղաք թափուող իւրաքանչիւր գիւղացու և նա ձեզ կը պատմէ իր ցաւերը և իր գաղթելու գլխաւոր պատճառը:

Սա մի շատ ցաւալի երևոյթ է, որի ապագան մռայլ է և սարսափելի:

Դատարկւում են մեծ ու փոքր գիւղերը, հալածանքից ու բռնութիւններից ազատուելու համար, նրանք, որոնք ղժրախտութիւն են ունեցել ինքնապաշտպանութեան համար «դիւնորի» անուն ստանալու, հայ գիւղերի համար մէկ-մէկ հրէշ են դարձել և ծծում են նրանց արիւնը:

Պատրաստ ենք հաստատելու անկեղծ Դաշնակցականի հետեւալ ճշմարիտ տողերը որ «օր ցերեկով մտնում են գիւղերը փող, ճուտ և այլն պահանջում ծեծի սպառնալիքներով»: Մենք վարանդեցիներս բողոքում ենք և միաժամանակ պահանջում, որ այս օրինակ գործողութիւններին վերջ դրուեն, ի նկատի առնելով ժողովրդի տնտեսական քայքայուած դրութիւնը. յանուն նրա բիւրաւոր ցաւերին վերջ դրէք անխիղճ և արիւն սառցնող քստմնելի դիպուածներին, որոնք ամեն օր տեղի են ունենում պատմական Ղարաբաղի ծոցում:

Վերջ տուէք և դէն շարտեցէք մտրակը, որից հայ գիւղացին դողում է և լուռ տրտունջ է յայտնում նրան կարեկցողներին, հեռացրէք գործի ասպարէզից Սողոմոններին ու ըն-

կերներին, որոնք սրբապգծում են սուրբ գործը: Մի հարկադրէք հայ գիւղացուն համբերութիւնից դուրս գալու: Վերջ տուէք այս ցաւալի երևոյթներին:

Վարպնդեցի

(Մշակ № 222)

«Ազգի սլաշտպաններ»

Ես մի ամիս է, որ գործելով շրջել եմ Երևանի կողմերը և իմ լսածները և տեսածները եթէ հարկերը որովք գրի առնեմ, այն ժամանակ շատ անկեղծ հայեր պիտի յուսահատուեն հայ ժողովրդի ապագայի մասին:

Մեր «շեղափոխականները» ստրկացրել են ժողովուրդը, քայքայել են ընտանեկան սրբութիւնները, բռնի և կոպիտ ոյժը դարձրել են գերակշռող զօրութիւն բոլոր գործերի մէջ և կասարեալ այլասեռում են ամբողջ: Մի կողմ թողած, որ ատրճանակով և դաշոյններով փող ժողովելը ընդհանրացած է, ժողովրդի այդ ցեղերը տնտեսապէս քայքայում են գիւղացուն իրանց հարկերով, իրանց պրօվօկատօր գործունէութեամբ: Ահա ձեզ փաստեր:

Մի քանի օր սրանից առաջ Իգդիրի շրջանում գտնուող Դաշ-Բուռուն հայ գիւղը գալիս են երկու թէ երեք հոգի և պահանջում են պատշաճաւոր ընդունելութիւն: Դաշբուռունցիք, որ շրջապատուած են բաղմաթիւ թիւրք գիւղերով, որոնց հետ շատ հաշտ են ապրում, հասկանում են, որ այդ «ազգասէրներ» ներկայութիւնը իրանց բախտաւորութիւն չէ բերելու, չեն կամենում ընդունել նրանց: Այդ «ազգասէրները» դուրս են գնում գիւղից և այդ գիւղի սահմանում խփում են մի թուրք, որ վրէժխնդիր լինեն դաշ-բուռունցիներին: Այժմ այդ խեղճ հայ գիւղի վրայ վճռուած է 750 ռ. տուգանք և յարաբերութիւնները դրացիների հետ խախտուած է:

Մի քանի օր սրանից առաջ Էջմիածին սովորաբար տօնում էր Մողինու ո. Գէորգ վանքի տօնը: Երբ բաղմաթիւ ժողովուրդ է հաւաքւում Էջմիածին: Գալիս է մօտակայ տեղերից և մի հաւատացող գիւղացի: Այդ գիւղում բնականաբար շրջելիս են լինում և «ազգային քաջերը» և այցելելիս է լինում մի շրջիկ, որ ազգասիրաբար աչք է դնում այդ մարդու կնոջը: Շրջիկը ուրախանում է, երբ տեսնում է այդպիսի մի խառն օր իր գոհին Էջմիածնում: Գնում է դրանց ետեւից և մարդուն ասում է, թէ տեղական կօմիտէն կանչում է: Տանում են մարդուն և մի սենեակում փակում: Յետոյ «ազգասէր» շրջիկը

գալիս է և կնոջը նոյնպէս հրամայում գնալ կօմիտէի մօտ։ Սեղճ կիներ հաստատ իմանալով, որ կօմիտէի հրամանը նաչալնիկի կամ նահանգապետի հրամանն է, որ չկատարելու համար տուգանքով մարդ կարողանայ ազատուել, այլ տուգանքով և դաշոյնով են կատարուում գանազան աղա Աւօյի կամ աղա Սարգսի շանթահար հրամանները, գնում է շրջիկի ետեից, որ ճանապարհին սկսում է իր մտադրութիւնը և սպառնալիքն երևան հանել։ Հայ կիներն է կարողանում տանել մօտալից անարգանքը և սաստիկ մեծ աղմուկ է բարձրացնում և ազատուում շրջիկի ձեռքից։ Իմանում է կօմիտէն և արձակում է բանտարկեալին, իսկ շրջիկը մինչև այսօր էլ ազատ և անպատիժ քէֆ է անում և կալալ կոտորում շեղափոխականներին խնամակալութեան տակ եղած «մասսայի» գլխին։

Մի քանի օր սրանից առաջ Վաղարշապատ գիւղի տանուտէրը, Արշակը, մի ինչ որ նկատողութիւն է անում մի ազգայինի, որ դաշոյնը հանում է և յարձակւում է տանուտէրի վրայ, առարկելով որ նա ազգային զինուոր է և ոչ ոք չէ կարող համարձակուել նրա գէմ խօսելու։ Բայց երբ որ շրջապատող զիւղացիք միջամտում են և ազատում տանուտէր Արշակին, հերոս ազգայինը մի քանի անգամ ատրճանակ է արձակում, բայց վրիպում է։

Երևանի հայ-թուրքական անկարգութիւնների ժամանակ մեր հերոսները համարեա ընդի ուժով դատարկում են Ձորագեղ անունով հայ թաղը, որ թուրքերով է շրջապատուած և հայոց առաջնորդարանից սկսած իջնում է Ջանգի գետի ափը։

Հայերը բոլորովին հանգիստ հոգով հեռանում են ու թողնում իրանց ունեցած կայքի մեծ մասը փակած աներում, որովհետև ամեն մի տուն ընդհանրապէս են «քաջ զինուորները» բնակւելու ու պաշտպանուելու։ Սակայն մի քանի ժամանակից յետոյ խեղճ հայերը սկսում են լուրեր ստանալ, որ մէկի սննհակի դուռը կոտորել են ու իրեղէնները կողոպտել, միւսի պողովալից զինին ու արաղն են ծախել, երրորդի խալիչսներն են գողացել և այլն և այլն։ Մի խեղճ և հիւանդ մարդ, որ բազմաթիւ իրեղէններ է թողած լինում Ձորագեղ, մի օր լսում է որ իր տնից տարել են արաղի պղինձը և այլ բաներ և իր խնամակալութեան տակ եղող որբերի կայքը ևս, որոնց համար նա հաշիւ պիտի տայ ամեն տարի։ Սեղճ մարդը գնում է Ձորագեղ և տեղեկանում է, որ գողացուած իրեղէնները իր տանը կպած տան բակում եղած հողերում են պահուած։ Տեսնում է սակայն, որ այդտեղ էլ ապրում են «ազգի պաշտպաններից» բայց այսուամենայնիւ ոստիկանի հետ գնում է և կամենում է

խուզարկութիւն անել: Երբ որ նա գալիս է օգոստոսնու հետ՝ նրան մի հայ մարդ կանչում է մի կողմ և ասում, որ ինչպէս է նա համարձակւում խուզարկութիւն անել տալու մի տեղ, ուր զէնքեր կան: Մինչև այդ պարոնի վերադառնալը՝ ոստիկանը որ ամենքին շատ լաւ ճանաչում է, գործի էութիւնը ըմբռնում է և դանդաղորդիւն խորհուրդ է տալիս հեռանալու, որովհետև բարի բան չէ գուշակում: Մի քանի օր յետոյ՝ այդ խեղճ հիւանդ և կողոպտուած մարդուն կանչում են Զանգի գետի ափը և չարաչար ծեծում այն բանի համար, որ նա իր գողացուած իրերը փնտռել է համարձակուել, իսկ բանից դուրս է գալիս յետոյ, որ այնտեղ ոչ մի զէնք չէ լինում, այլ հէնց կողոպտուած բաները:

Մի քանի օր սրանից առաջ Եղուարդ գիւղի տանուտէրին և 8 ուրիշ մարդու բերում են և բանտարկում միմիայն մի ինչ որ կասկածի համար:

Բայց ամենից խայտառակը և ամենից լիրժ գործը այն կողոպտուածներն են, որ սկսել են երևան գալ և ապագայում մեծ վտանգ են սպառնում: Ահա մի երկու դէպք: Մի քանի շաբաթ սրանից առաջ չորս տաճկաստանցի քրդեր գալիս են Երևան ապրանք ծախելու և առնելու: Երբ որ դրանք վերադառնում են Իգդիր՝ դրանց ետևից գնում են 8 մարդ մեր տղերքից և Մալաքլու և Ալիջան գիւղերի մօտ, Արաքսի ափին, իջեցնում են դրանց կառքից և դաշոյններով շրջապատում բոլորովին անզէն քիւրդերին, խլում են 27 տաճկական ոսկի (մէջիդիէ), մի ոսկի ժամացոյց և մէկին էլ վիրաւորում են: Հասկանալի է, որ շուտով մեզանից փող պիտի հաւաքեն տաճկահայերին օգնութիւն հասցնելու համար, որովհետև բնականաբար այդ քրդերը սահմանը անցնելուն պէս այնտեղի հայերից վրէժխնդիր պիտի լինեն: Մի քանի օր սրանից առաջ նոյն ճանապարհի վրայ խել են քիւրդ ջօբաններից 50 զուխ տաւար, որ նրանք Թիւրքիայից բերում էին Երևան ծախելու: Ել չեմ խօսում ժողովրդի սաստիկ յուսահատութեան մասին, որ չգիտէ ինչպէս ազատուի այդ ենիջերիններից. մի գիւղացի ինձ ասում էր, որ ոչ մի ռուս ոստիկան, ոչ մի խան կամ նիզամ այնպիսի բարբաւրութիւններ և անգթութիւններ չէ կատարել հայ ժողովրդի գլխին, ինչ որ մեր «ազգասէրներն» են անում: Ես պարտք համարեցի այս բոլորը գրել, որ գուցէ այդ աւագակների իշխանաւորները մի փոքր կը լրջանան և կը մտածեն այն մեծ չարիքների մասին, որ այս բոլորից առաջանալու են: Ամեն մի հայ մարդ իր բոլոր ոյժով պիտի ձեռից եկած բոլոր միջոցներով կռուէ այս երեւոյթների դէմ, եթէ ոչ մեր ժողովուրդը թէ

տնտեսապէս և թէ մանաւանդ բարոյապէս քայքայուած է. հայեր, միացէք և զրկէք սուղականքերին թէ նիւթական և բարոյական պաշտպանութիւնից, որովհետեւ ժողովուրդը հեծում է մի սոսկալի, սուլթանի բռնութիւնից աւելի զազրելի լծի տակ:

Ընթերցող

(225 «Մշակ») —

Տեղ գիտի դէպքը

Տ ե դ դ իւ լ դ, (Զանգեզուրի գաւառ) 8 հոկտ.

Ի լրումն «Մշակի» 205-րդ համարում իմ ստորագրութեամբ (Ն. Տէր-Սահակեան) լոյս տեսած նամակի, պատիւ ունեմ ընթերցող հասարակութեան յայտնել հետեւեալը. այստեղի Դաշնակցութեան մարմնի ինձանից 100 բուրլի անտեղի տուգանք առնելու և տիկին Հուռուն Բէնջարով ծեծելու առիթով: Ես սպասում էի թէ ինչ հետեւանք կ'ունենայ, արդեօք կը լինի Հ. Յ. Դաշնակցութեան բարձր վարչութեան կողմից մի օրինաւոր և անաչառ քննութիւն թէ չէ: Բայց մինչև դրան հաւնելը, հոկտեմբեր ամսի 1-ից սկսած, անընդհատ սպառնալիքներ էին, որ թափւում էին իմ հասցէին, որ ես իմ գրչով հերքեմ «Մշակի» № 205-ում լոյս տեսած տրդարացի նամակս: Այս թողնենք այստեղ, որովհետեւ ականջով էի լսում. վերադառնանք աչքով տեսած քննութեան մանրամասնութեանը:

Հոկտեմբեր ամսի 4-ին մեր գիւղացի Փարսին, Գորիսից եկաւ գիւղս: Հարեյ-հուրայ արին անդիս ներկայացուցիչ աղա Սողոմոնի հետ, թելադրելով որ «Մշակի» № 305-ում Ն. Տէր-Սահակեանի նամակի առիթով Գորիսից քննիչ է գալիս, պէտք է սենեակներ պատրաստել իջևանելու համար: Ժողովուրդն ահ ու դողով պատասխանում էր, որ պատրաստեն իմ հակառակորդ և ինձ հետ անձնական հաշիւ ունեցող Ս-ի տունը քննիչի իջևանելու համար: Քննիչը գալիս է և իջնում պատրաստուած տունը: Մի գիշեր մնալուց յետոյ, հոկտեմբեր ամսի 5-ին, ժամի 10-ին, ես ցանկացայ ներկայանալ այդ ինձ անծանօթ քննիչին, ծանօթանալ և իմանալ նրա ով լինելը և թէ ինչու համար է եկած: Բայց թիչ տեսայ, քննիչի դռնապահ զինուորները, Փարսին և միւս անծանօթ ընկերները ինձ արգելեցին մտնելու սենեակը: Խնդրեցի դալկադ անել, դարձեալ չեղաւ. պատասխանեցին, որ արդէն գիշերուանից սկսուած ձեր յօգուածի քննութիւնն է կատարւում և այդ պատճառով չէ կարելի մտնել: Ես զարմացայ գործն իմս է և առանց իմ ներկա-

յութեան քննում է: Դռնապան զինուորների հրամանով ես յետ դարձայ սպասելով գործի վախճանին:

Երկու ժամից յետոյ յիշեալ զինուոր Փարսին ինձ յայտնեց, որ քննիչը ձեզ պահանջում է: Ես փառք աստուծոյ կոչելով ներկայացայ, պ. քննիչի ատեանին, տեսայ ներկայացուցիչ Սողոմոնի պահակախումբը, պատրաստ իր կազմով, սպառնալիքներով զրպարտիչ դանդաւաններով, որ թափում են իմ գլխին: Ես խնդրեցի անձանք քննիչին մի քիչ կարգապահութիւն պահպանել: Յարգելով իմ խնդիրքը՝ դուրս արեց սենեակից այդ պարոններին, միայնակ մնացինք մենք: Պ. քննիչն երևան հանելով «Մշակի» № 205-ը, կարդալով իմ առաջ բառ առ բառ, սպառնալիքներ էր և քարոզներ, որ սկսեց թափել իմ գլխին, ասելով որ Գորիսի լիազօրը իւրիստ է, պրիսեաժնի է և այլն, նա ձեզ «տրեաէյակի» սուդի կը տայ և այլն: Վերջապէս առաջարկեց ինձ, որ ես իմ պրիզով «Մշակի» միջոցով հերքեմ իմ առաջուայ նամակը, տպուած № 205-ում, հակառակ դէպքում կը դատուէք Թիֆլիսում, այն էլ «տրեաէյ» սուդի դատին, միայն թէ արդարութիւն ցելի մէջ չմնայ, խնդրեցի պ. քննիչին յայտնելով, որ եթէ օրինաւոր և անաչառ քննութիւն է կատարուում, պէտք է նախ բողոքատուին հարց ու փորձի ենթարկել, յետոյ միւսներին, այն էլ ոչ դռնփակ: Նա պատասխանեց, որ դա իմ գործն է: Երկրորդ անգամ խնդրեցի քննիչին, որ իր իրաւունքը ցոյց տայ, թէ որտեղից է քննիչ նշանակուած, օրինաւոր է թէ մասնաւոր: Դարձեալ նոյն պատասխանը ստացայ, որ դա իմ գործն է: Վերջապէս պ. քննիչի սիրտը դուրս ընկաւ և ինձ հարց ու փորձի ենթարկեց: Ես պընդեցի իմ յօդուածի վրայ, «Մշակի» № 205-ում, բոլոր մանրամասն, և առաջարկեցի 25 մարդկանց և 5 կանանց անունները ցուցակագրուած իբրև վկաներ, որոնց թուում էր և բէնջարով ծեծուած կին Հուռին և խնդրեցի բոլորին օրինաւոր կերպով երդում տալ և ենթարկել հարց ու փորձի: Քննիչը այդ էլ արեց, իր կամքի ուզածի պէս վարուեց: Իմ վկաներից ընտրեց չորս տղամարդու, բէնջարով ծեծուած Հուռուն և մի այլ կնոջ: Այդ վեց հոգուն երդուեցնելուց յետոյ փակել տուեց առանձին մի սենեակում, իսկ ինքը միւս սենեակում դռնփակ առանձնացած իր ուզածի պէս սկսեց քննել վկաներին, որոնք երկիւղ չկրելով քննիչի քարոզներից և սպառնալիքներից բոլորը մանրամասն պատմում են փաշա Սողոմոնի գազանութիւնները, թէ բէնջարով ծեծելը և թէ «Մշակ» թերթի արգելելը կարգաւոր համար և ինձանից 100 ըուրլի տուգանք առնելը:

Վկաներին հարց ու փորձից ազատ թողնելուց յետոյ զարհոպեմբեր, 1906.

մանքով էին պատմում քննիչի երկու զինուորների սպառնալիքները և երկիւղ տալը իրանց սենեակում փակուած ժամանակ, մինչև ցուցմունք տալը, բայց այնուամենայնիւ վկաները կատարել են իրանց մարդկային պարտաւորութիւնները: Վկաների ցուցմունքից յետոյ, երբ ես կանգնած էի դրսում, պ. քննիչը նորից ինձ հրաւիրեց իր մօտ ու ինձ յայտնեց այսպէս. թէ ձեր տղամարդ վկաները հաստատում են ձեր բողոքը, բայց նրանք շահագրգռուած են ներկայացուցիչ Սողոմոնի դէմ, իսկ ծեծուած կնոջ՝ Հուռու և միւս կնոջ՝ Նաղանու ցուցմունքին չէ կարելի հաւատալ, որովհետև նրանք պոռնիկ են: Բայց բաւական է, որ աղա Սողոմոնը իր զինուորների շայկայով ասէ, որ կաթը սև է եղել, իսկոյն հաստատում է, իսկ հակառակ ասող վկաները պոռնիկ են և շահագրգռուած: Զարմանալի քննութիւն. քննիչը ասում է, որ ծեծուած կին Հուռուն գերեզմանի վրայ չեն պառկեցրել ծեծելու, այլ գերեզմանի կողքով, Հուռուն մէջքի վրայ չեն պառկեցրել այլ փորի վրայ, չեն մերկացրել, այլ իր հագուստով են ծեծել. և վերջն ասում է, որ Սողոմոնը չէ ծեծել, այլ տանուտէրը, այն էլ ճիպտաւ: Այդպիսի աղաւաղութիւններով արդարացրել էին ուղում Սողոմոնի վարձունքը:

Ինչ վերաբերում է այն բանին, որ Սողոմոնը ինձ արդելում էր «Մշակ» թերթ չկարդալ, այլ կարդալ «Ալիք», քննիչը ասում էր դրա համար թէ չէ կարելի հաւատալ վկաների խօսքերին, թէև երգուած: Ուրեմն էլ ինչպէս հաւատացնել պ. քննիչին, եթէ ոչ թէ երգմամբ:

Ես պնդեցի, որ հարցուփորձի ենթարկէ իմ հեռացրուած 24 վկաներին: Այդ հարցին էլ պատասխանեց, որ ես օրինաւոր քննիչ չեմ եկած այս գործի մասին, այլ իբրև ճանապարհորդ Գօրիսից Շուշի գնացող, ուզում եմ մի մասնաւոր տեղեկութիւն հաւաքել: Այս պատասխանով ես հեռացայ քննութեան տեղից, ասպարէզը թողնելով իրանց: Քննիչը ժողովում է Սողոմոնի կողմնակից 30—40 անձանց և ամբողջ ժողովրդի տեղ համարելով նրանց պատուիրում է, թէ դուք կարող էք ժողովրդի կողմից մի հերքում գրել տալ և ուղարկել «Մշակի» խմբագրութեան տպելու: Մի հերքման սեպագրութիւն էլ գրում է և տալիս Սողոմոնին. գուցէ և օրերուս կեղծ ստորագրութիւններ կը հաւաքեն խեղճ ժողովրդից և կառաջարկեն խմբագրութեանը տպելու համար այդ կեղծ հերքումն առանց ժողովրդի գիտութեան:

Այս թողնենք և վերադառնանք առ ձեզ, աղա Սողոմոն. ինչո՞ւ էք ծակուծուկ մտնում, դուք չէք հերքում գրում, այլ

ժողովրդի անունով էք ուզում հերքել իմ գրածս: Եթէ այս մէկը հերքել կարողանաք (դիցուք), տիկին Նազուն և Կիլին մերկացրած ճիպոտով ծեծելու ինչ կասէք. այն էլ հրապարակօրէն, եկեղեցու տակը, Սարգիս Օհանջանեանին, Դաւիթ Հայրապետեանին և Կարապետ Աղաբաբեանին մերկացրած ծեծելը և նրանցից մէկից ետփունջին, մէկից արծաթէ քամարը, միւսից ջրի փողը բռնութեամբ առնելու համար ինչ կասէք: Քանի մէկը թուենք: Ծակ ու ծուկ մտնելը, քննիչի և նրա զինուորների խնդրելով, ժողովրդին սնանկութիւններ կարգաւորով, բէնջարով ծեծուած կին Հուռուն 25 բուբուլ փրկանք խոստանալու տեղ, դուք ինքներդ մարդկօրէն դուրս եկէք հրապարակ և պատասխանեցէք ձեր գրչով և ձեր անունով. այլ կերպ չէք կարողանայ արդարանալ:

Որպէս զի «Մշակի» № 205-ում գրուած նամակս ուղիղ քննուի և հրապարակօրէն, ես առաջարկում եմ աղա Սողոմոնին մի միջնորդ դատարանի յունձնել մեր գործը: Իմ կողմից ընտրուած եմ չորս արդարադատ բացակայ մարդկանց գիւղերից և քաղաքից. 1) տեղիս երկդասեան տարրական դպրոցի տեսուչ և աւագ ուսուցիչ Սեդրակ Տէր-Դանիէլեանին, 2) Գօրիս քաղաքացի Միրզաջան Ներսէսեանին, 3) Խնածախ գիւղի Ալէքսանդր քահանային և 4) Խնձորէսի գիւղացի Մարտիրոս Շահգաղեանին, որ ներկայ լինեն մեր գիւղը, տեղնուտեղը քննելու երդմամբ: Բարեհաճեցէք և դուք, աղա Սողոմոն, լրագրի միջոցով նշանակել և ձեր կողմից չորս անշառ մարդիկ (ոչ մեր գիւղացիք): Այդ կազմը կը ժողովուրդի և կը քննէ արդարութեամբ:

Եւ այն ժամանակ դուցէ կարողանաք հերքել ինձնից 100 բուբուլի առած տուգանքը, արգելելու ինձ «Մշակ» լրագիր կարդալու և տիկին Հուռուն բէնջարով ոռոգի տալը: Դուք, աղա Սողոմոն, ծակ ու ծուկ մտնելով, թագնուելով չէք կարողանայ ազատուել այդ ծանր մեղքերից, այլ աշխատեցէք տղամարդօրէն շուտով ընտրել և ձեր կողմից մարդիկ, դատարան կազմելու համար: Այն ժամանակ արդարութիւնը կը բացուի և թէ ինչ երեսով կը նայէք ժողովրդի երեսին, այդ թողնում են ձեզ:

Ն. Տէր-Սահակեան

Բոլորը դէմ են Դաշնակցութեան:

Կան գործողութիւններ, ընկերակցութիւններ, որոնց նըպատամբ բոլոր շխտակ մարդիկ, առանց համոզմունքների և

ուղղութիւնների խտրութեան միատեսակ վրդովմունք և մեղադրանք են յայտնում: Թուրք բարբարոս բեժիմի զոհերը յարուցանում էին Եւրոպայի թէ պահպանողական, թէ լիբերալ և թէ արմատական ուղղութիւնների շիտակ մարդկանց զայրոյթը: և դատապարտութիւնը: Դրէյֆուսի դատի պաշտպանների մէջ կային ամեն ուղղութեան շիտակ մարդիկ: Դաշնակցութիւնը վերջին տարիներս, միջոցների անխտրականութեան և նուաճողների բռնակալութեան սխտեմին հետեւելով, յարուցել է իր անթիւ կամայականութիւնների և անիրաւութիւնների պատճառով բոլորի զգուհանքն ու ատելութիւնը: Թուրք, հայ, ռուս, սոցիալ-դեմոկրատ, լիբերալ, արմատական, կղերական, մի խօսքով բոլորը, բոլորը ասում են այդ հայ եզուիտական օրդէնը, որի ինկվիզիտորական ակտերից մէկն էլ Յոֆմանեան դպրոցի տեսչական հարցն էր: Ահա ինչ է ասում այդ խնդրի մասին «Հոփիւ» շաբաթաթերթը:

«Մի հոգևոր իշխանութիւն ունենք, որին ենթարկում են մեր բոլոր զուտ ազգային հաստատութիւնները՝ հոգևոր և դպրոցական վարչութիւնները: Կարծես, շատ դիւրին պիտի լինէր պահպանել այդ հաստատութեանց մէջ կանոնաւորութիւն և խիստ կարգապահութիւն. հերիք էր, որ հոգևոր բարձրագոյն իշխանութիւնը կամքի հաստատութիւն և օրինապահութեան ձգտումն ցոյց տար: Բայց դժբախտաբար այս երկուսի բացակայութեամբ այսօր մեր երկու տեսակ հաստատութեանց մէջ էլ օրինական կարգ ու կանոն գոյութիւն չունի—մի տեսակ անիշխանութիւն է տիրում: Ոչ կտակ է յարգւում, ոչ հաստատում և ուրբադործուած կանոնադրութիւն, ոչ օրինաւոր իշխանութեան կարգադրութիւն: Մի տեղ ծխական դպրոցների մի քանի ուսուցիչների խմբակ բոյկոտ է յայտնում հայրապետական կոնդակի դէմ և ուշադրութեան առնւում, միւս տեղ մի երկու տասնեակ հին և նոր ուսուցիչների ժողով բոյկոտ է յայտնում օրինաւոր հոգաբարձութեան կանոնաւոր կարգադրութեան դէմ և այդպիսի ինքնակոչ խմբակի որոշումն իբրև մի կարգադրիչ հաստատութեան վճիռ է ընդունւում: Մի խօսքով ամեն տեղից վեր կացող յանուն ժողովրդեան շահերի՝ իշխանութիւն է ծախում և շնորհիւ անիշխանութեան՝ հետևանք հոգևոր բարձրագոյն իշխանութեան թուլութեան՝ դիշող բնաւորութեան ամեն անկանոնութիւններ սրբագործւում են մէկը միւսին հետևող հակասական կոնդակներով կամ հայրապետական դիւանատնից տեղացող հեռագիրներով: Հետևանքը հայ ժողովրդեան շահերի ֆլաւսն է: Ի՞նչ է այսօր Յոֆմանեան և Ներսեսեան. երկու ամենից աւելի ապահովուած հայ դպրոց-

ների վիճակը—սեպտեմբերը վերջանում է ոչ միայն ուսումը չէ սկսուած, այլ և որոշուած չէ, թէ ի՞նչ ուղղութիւն պիտի տիրապետէ դուրս մէջ։

Մենք «Հովիւ»-ի անցեալ համարում հաղորդեցինք Յովնանեան դպրոցի ներկայ վիճակի մասին համառօտ տեղեկութիւն, բայց հարկ ենք համարում այս անգամ մի քանի մանրամասնութիւնները ևս հաղորդելու՝ որպէսզի ընթերցողները տեսնեն, թէ մինչև որ աստիճանի հասած է մերոնց կամայականութիւնը և որքան արհամարհած օրինակութեան գաղափարը։

Յովնանեան դպրոցն, որ իւր նիւթական միջոցներով կարող է միակ հայ օր. միջնակարգ դպրոցը դառնալ, այսօր խառնակ վիճակի մէջ է. միայն նորընտիր կուսակցական հոգաբարձութեան օրինականութիւն չճանաչելու և իր կամայականութիւնը իրագործելու ջանքի շնորհիւ, զոհելով դրանց դպրոցի խաղաղութիւնն ու հարիւրաւոր աղջկանց մտաւոր և հոգևոր շահերը։ Նախկին հոգաբարձութիւնն, որի ժամանակը լրանում էր ներկայ սեպտեմբերի 3-ին, իսկ նոր հոգաբարձութեան ընտրութեան և հաստատութեան ժամանակը յայտնի չէր, դպրոցը ուսումնական տարուայ սկզբում անկերպարան չթողնելու համար, զարնանային քննութիւններից յետոյ, ըստ իւր պարտականութեան և իրաւանց, արձակեց բոլոր ուսուցչական նախկին կազմը և ապա ընտրեց առաջիկայ ուսումնական տարուայ համար թէ տեսուչ և թէ ուսուցիչներ ու վարժուէիներ։

Տեսուչը հաստատուեց հայրապետի կողմից։

Այսպէս դպրոցի ուսումնական գործադիր խումբը օրինաւոր եղանակով կազմած վերջացած էր ու ուսումը դպրոցում սեպտեմբերին պիտի սկսէր։ Օրինակութիւնը պահանջում էր, որ նոր հոգաբարձութիւնը, երբ էլ ընտրուէր ու հաստատուէր, պիտի կատարէր նախկին հոգաբարձութեան որոշումն, գէթ մինչև ներկայ ուսումնական տարուայ վերջը։ Բայց նորընտիր հոգաբարձուները կամայականութիւնն ու կուսակցական հաշիւները օրինակութիւնից աւելի յարգելի համարեցին։ Նոքա հաստատուեցան հայրապետական կոնդակով սեպտեմբերին, հաստատուեցան նրանց հետ, հակառակ հիմնադրի կտակին և նրանց կանդիտատները։

Սեպտեմբերի 14-ին ժողովի են հրաւիրուած թէ հին և թէ նորընտիր հոգաբարձուները, որպէսզի հսկեն յանձնեալ դպրոցը նորերին և լսեն տեսչի գեկուցումն։ Այստեղ նորընտիր հոգաբարձուները յայտնում են, որ իրանց ընտրող պատուիրակների մանդատների (հրամանի, կարգադրութեան) հիման

վրայ նախկին հոգաբարձութեան կարգադրութիւնները չեն ճանաչում օրինաւոր, ուստի նրա ընտրած ու կոնդակով հաստատուած թէ տեսուչն և թէ ուսուցչական խումբը իրանց ընդունելի չեն: Մատի փաթաթած և ինտրիգ սարքելու համար հնարած միջոց չէ այդ մանդատների հանդէս բերելը: Պատուիրակները ընտրւում են միայն հոգաբարձուներ ընտրելու համար և ոչ մի իրաւունք և լիազօրութիւն չունին ընտրուող հոգաբարձուների վերայ որևէ պարտք դնելու, նա մանաւանդ, որ նոյն իսկ պատուիրակները ընտրող ծխական ժողովրդի ընտրողական թերթերում քնաւ չէ յիշուած, որ նոքա տուած են պատուիրակներին որևէ յանձնարարութիւն և իրաւունք էլ չունէին: Ահա ձեզ կուսակցական պատուարեր օյինբազութեան օրինակ:

Ըստ մեզ այսպիսի հանգամանքում կը մնար Հոգևոր բարձրագոյն իշխանութեան՝ դպրոցի կանոնաւոր ընթացքը պահպանելու համար, հայրապետական կոնդակով կամ հրամայել նորընտիր հոգաբարձութեան օրինաւոր ճանաչել նախկին հոգաբարձութեան կարգադրութիւնը և կամ լուծել նորընտիր հոգաբարձութեան ընտրութիւնը, հրամայելով նախկին հոգաբարձութեան՝ շարունակել իւր պաշտօնը ցնոր կարգադրութիւն, որով ամեն ինչ վերջացած կը լինէր:

Բայց հւր են իշխանական հաստատուն կամքը և վճռականութիւնը: Փոխանակ վերոյիշեալի նման կարգադրութեան հայրապետական դիւանից դիւանապետի ստորագրութեամբ տեղացին կիսամիջոցներ բովանդակող հեռագիրներ, որոնք աւելի բարդեցին ու խճճեցին խնդիրը, որի որոշումն կարող է տալ միայն իրաւաբանների ժողովը:

Այսպիսի հեռագիրներից մէկը հրամայում է ժողով հրաւիրել միայն հոգաբարձուներին, աւանց օրինաւոր տեսչի մասնակցութեան և վճռել բոլոր վիճելի խնդիրները թէ տեսչի և թէ նախկին հոգաբարձուների հրաւիրած ուսուցչական կազմի վերաբերութեամբ:

Մենք կարծում էինք, թէ նորընծայ հոգաբարձութիւնը այսպիսի կարգադրութիւնից յետ՝ իրանք բազմութիւն ձայների ունենալով, վեհանձն կը գտնուեն, և դպրոցի խաղաղութիւնն ու կանոնաւոր ընթացքը կրքերին յազուրդ տալից բարձր դասելով, խոհեմութիւնը ղեկավար ընտրելով, կը համաձայնին նախկին հոգաբարձութեան կարգադրութիւնները օրինաւոր ճանաչել և խեղճ դպրոցը տարտամ և վրդովեալ վիճակից կազատեն և Յովնանեան դպրոցի խնդիրը խաղաղութեամբ կը վերջանայ: Իայց դժբախտաբար մեր յոյսը զուր եղաւ:

իրողութիւնը ցոյց տուեց, որ կիրքը կուրացնում է և թըմբեցնում մարդոց ուղիղը:

Սեպտեմբերի 26-ին՝ համաձայն վերջին կարգադրութեան Վեհափառի առաջն տեսչի մասնակցութեան հրաւիրած հոգաբարձական ժողովը բաց է անում ս. առաջնորդը մօտաւորապէս ասելով, որ ինքը նախկին հոգաբարձութեան կարգադրութիւնները թէ պ. 1. Սարգսեանին տեսուչ ընտրելը և թէ նոր ուսուցչական խումբ կազմելը օրինաւոր է ճանաչել և ճանաչում:

Ուստի և հրաւիրում է հոգաբարձութեան աչքի առաջ ունենալով դպրոցի շահերը և խաղաղութիւնը, համաձայն այդ կարգադրութեանց բանալ դպրոցը, և սկսել ուսումնի, իսկ արտաքին հաշիւները աստի հետ դպրոցական գործի հետ չկապել, դրա համար օրէնք կայ, որին կարող են դիմել: Բայց նորընտիրները չեն համաձայնում խոհեմութեան ձայնին, ուստի և մեծ. պ. Ա. Անանեանցը և բարեկրօն մայրապետը, յայտնելով իրանց դժգոհութիւնը, որ նախկին հոգաբարձութեան օրինաւոր կարգադրութիւնները չեն յարգում, թողնում են ժողովը և հեռանում: Իսկ նորընծաները պ. Մանանդեանին տեսուչ են ընտրում և որոշում են հրաւիրել ուսուցչական հին կազմը ու ամսոյս 2-ին ուսումը սկսել դպրոցում: Ժողովի վերջին նորընտիր հոգաբարձուներից պ. Տ. Յովհաննիսեան և Յ. Թայրեան խնդիր են տալիս ս. առաջնորդին, որ իրանք հրաժարւում են՝ Թիֆլիզից բացակայելու պատճառով և որ իրանց փոխարէն հրաւիրուեն կանգնատնները: Խեղճ խաղաղ Յովհաննեան դպրոց, ով գիտէ ինչ փոթորիկներ և մըրիկներ դեռ ևս պիտի գան պիտի շնորհիւ կուսակցական հոգաբարձուացոյ: Յաւալի երևոյթ. կրկնում ենք, որ, բոլոր անցեալի և ապագայում կրքերից ծագող անախորժութեանց պատասխանատուութիւնը ընկնում է հայրապետական դիւանատան վրայ:

«Հովիւին» իր ուղղութեամբ հակառակ բեռն կազմող «Աշխատանք» շաբաթաթերթը (№ 36) փորձում է պարզել ազգային կառավարութիւն ստեղծելու տենչով բռնուած «դաշնակցութեան» դէմ միահամուռ ատելութեան պատճառները: Առաջ ենք բերում այդ ուշագրաւ յօդուածը, որ բաւական ճիշտ է բնորոշում այդ «կուսակցութեան» այլապէս ֆիզիօնոմիան:—

«Եթէ այսօր «Մշակը» սպառնական նամակ է ստանում նրա համար, որ նա ղեկավարում է թղթակցութիւններ ուղղած դաշնակցութեան այս կամ այն գործունէութեան դէմ, նրա անունից գործող այս կամ այն խմբակի կամ անհատների դէմ, ուրեմն նոյնպիսի նամակներ կարող են ստանալ և միւս թեր-

թերը. սոցեալ-դեմոկրատների օրգան «Կայծ», սոցիալիս-յեղափոխական «Աշխատանքը», կղերական «Հովիւը», մարքսիստական «Զայնը», բաղիկալ «Մուրճը», ռուսաց թերթեր. «Баку» «Кавказская Жизнь», «Тифлис» և այլն, որովհետև այսօր դաշնակցութեան դէմ են և նրան խիստ քննադատում և մերկացնում են գրիթէ առանց բացառութեան Կովկասում հրատարակուող բոլոր կուսակցութիւնները անխտիր:

Սա մի երևոյթ է և աչքի ընկնող, ուշագրաւ երևոյթ— այն որ դաշնակցութիւնը Կովկասում ոչ մի հատ բարեկամ չունի, նրան հաւասարապէս ատում, դատաւիւտում են ամեն տեսակի թերթեր, սկսած ծայրագոյն ձախից, ծրագրով և ուղղութեամբ դաշնակցութեան մօտ կանգնած «Աշխատանքից», մինչև այնպիսի աջակողմեան թերթ որպիսին «Հովիւն» է:

Ի՞նչն է սրա պատճառը, ի՞նչու դաշնակցութիւնը, ոչ մի բարեկամ չունի, ի՞նչու «Յառաջ», «Ալիք», «Զանգ», «Երկիր» մենակ են մնացել և մի ցաւալի մենակութեան մէջ, ճգնում են թէ ձախ և թէ աջ պաշտպանուել ամեն կողմից նրա վրայ տեղող հարուածներից:

Եթէ այդ հարցը իրեն չէ տուել դաշնակցութիւնը, սակայն մենք շատ անգամ ենք տուել և, ահա թէ ինչ եղրակացութեան ենք եկել:

Դաշնակցութիւնը յեղափոխական կուսակցութիւն է, բայց ոչ մի յեղափոխական կուսակցութիւն նրա մէջ չէ ընդունում մարդը յեղափոխականութիւն:

Դաշնակցութիւնը մանր բուրժուազական կուսակցութիւն է, բայց նրանից երես են շուռ տուել բոլոր բուրժուական տարրերը:

Դաշնակցութիւնը ազգային կուսակցութիւն է, բայց նրան չեն ընդունում ազգային խմբակները. Դաշնակցութիւնը սօցիալիստական կուսակցութիւն է, բայց բոլոր սօցիալիստները հեգնանքով են խօսում նրա դաւանած սօցիալիզմի մասին: Եւ այսպէս դէպի Դաշնակցութիւնը մենք նկատում ենք ամեն կողմից մի տեսակ անվստահութիւն, ծաղրանք, հեգնութիւն:

Ոչ ոք Դաշնակցութեանը չէ հաւատում, և բոլոր ժխտում են նրա մէջ կուսակցութեան համար ամենաթանկագին բանը՝ անկեղծութիւնը. Եւ հէնց դրա համար էլ նրանից խոյս են տալիս բոլոր կուսակցութիւնները, բոլորն էլ ուրանում են նրան և աշխատում ցոյց տալ, որ ոչ մի առնչութիւն չունեն նրա հետ: Դրանով մի ողբերգական դրութիւն է ստեղծուում մի կուսակցութեան համար, որի անցեալում կան այնքան պատկա-

ռելի դեմքեր, խիզախ գործեր—բայց միայն անհատներ... այն ինչ որպէս կուսակցութիւն նա կորցրել է հասարակութեան և ժողովրդի լայն խաւերի մէջ իր բարոյական հեղինակութիւնը, չնայելով որ ոչ մի կուսակցութիւն այնքան յաճախ հրապարակ չէ դուրս եկել աշխատաւոր մասսաների շահերի պաշտպանութեան դրօշակով, որքան Դաշնակցութիւնը։ Եւ դեռ ևս սրանից մի վեց-եօթ ամիս առաջ ամենաուժեղ կուսակցութիւնը օր ըստ օրէ ընկնում է, քայքայւում, վարկաբեկ լինում այն աստիճան, որ շատ մօտ է թւում մեզ այն ժամանակը, երբ նրանից կը մնայ միայն մի քանի լաթեր։

Ի՞նչու է այս այսպէս. ի՞նչ պատահեց նրան. այն որ Դաշնակցութիւնը օգտուելով Անդրկովկասեան դառն իրականութիւնից՝ հայ-թուրքական ընդհարումներից և ինքնապաշտպանութեան բնազդովից, իր շարքերը ուժեղացրեց այնպիսի տարրերով, որոնք մի յեղափոխական կուսակցութեան համար կարող էին լինել միմիայն թշնամիներ, մուր յոյժեր. և նա Դաշնակցութիւնը յենուելով այդ կասկածելի ոյժերի վրայ, սկսեց շահագործել նրան յօգուտ իր դրօշակի։

Այդ բանը խիստ աչքի էր ընկնում և տարակուսանքներ զարթեցնում այն անձանց մէջ, որոնք մի յեղափոխական կուսակցութիւնից նախ և առաջ պահանջում են գաղափարի և նրան ծառայողների մաքրութիւն։

Եւ ահա այսօր նա հնձում է իր ցանածը։ Ահագին աղմուկով փլում է այն շինութիւնը, որով նա պարծենում էր աշխարհի առաջ և մի գուցէ այդ փլատակների տակ կորչեն և ոչնչանան և այն բոլոր լաւ բաները, որ ստեղծել էր և կարող էր դեռ ևս ստեղծել Դաշնակցութիւնը։

Նրան փրկութիւն չկայ, ուստի և բոլոր սպառնական նամակները այս կամ այն թերթի կամ անհատի հասցէին մի մի յուսահատական ճիգեր են, փրկելու անհրաժեշտօրէն փլշող այն խախուտ շինութիւնը, որի անունը Դաշնակցութիւն է։ Նա մեռնում է իր բնական մահով... Երանի թէ այդ փլատակների տակից կարողանային ազատուել նրա մէջ եղած լաւ, մաքուր տարրերը և, միանալով մաքուր յեղափոխական այս կամ այն կուսակցութեան հետ, միացած ոյժերով առաջ տանէին ժողովրդի ազատադրութեան սուրբ գործը—սակայն... ոչ Դաշնակցութեան անուան տակ։

Այդ դրօշակը ընկաւ և նրա անկման պատճառն ու հեղինակները իրանք դաշնակցականներն են—յանձին նրա հին, նոր և նորագոյն կուրսի։

Պատմական սխալը ճակատագրական էր դաշնակցութեան համար:

Նա զոհ գնաց իր ազանութեանը:

«Մուրճի» անցեալ համարում բերած փաստերին այժմ աւելացնելով «Նոր խօսքի», «Մշակի», «Հովուի», և «Աշխատանքի» յիշած փաստերը մենք անկարող ենք ի հարկէ սպառել այն անթիւ, անհամար զեղծումներն և քստմնելի ընդունութիւններն որ կատարուել են և կատարուում են ազգային ընդունակութեան ստեղծած ըէժիմի շնորհիւ հայ ժողովրդի գլխին: Տհաս և չարամիտ մարդկանց ստեղծած այդ սխառմը այլ հետեւանքներ տալ չէր էլ կարող: Դաշնակցական շէֆերը մոռանում են որ բռնի ոյժով մի կուսակցութիւն չի կարող ամբողջ ժողովրդին փաթաթուել և ապա ընդհանրապէս միջոցներով իրրեւ տիրող, նուաճող ստրկացնել հայ ժողովուրդը, եթէ նա չի ուզում դառնալ մաֆիա: Կուսակցական ղիսցիպլինան պարտադիր է միայն կուսակցութեան անդամների համար: Իսկ կուսակցութեան անդամ կարող է լինել իր յօժար կամքով միայն նա, ով ընդունում է այդ կուսակցութեան ծրագիրը: Իսկ մեր ազգային բռնակալները ժողովրդից ինքնապաշտպանութեան պատրուակով և թիւրքահայկական դատի համար ամեն ներելի և աններելի միջոցներով հաւաքած գումարներով, օգտուելով խառն հանգամանքներից, մտածեցին զէնքով նուաճել հայ ազգը և ծառայեցել նրան այդ նոր դաշնակցական չինովնիկութեան շահերին: Բիւրօյի անդամներն—մինիստրները—ամեն մէկը ունի իր դեպարտամենտը. գաղտնի ոստիկանութիւն, բանտեր, քննիչներ, դահիճներ, շրջիկներ, հրամանատարներ, զինուորներ, դատաւորներ, հարկահաններ և այլն և այլն: Եւ այդ չինովնիկների ահագին շտաբը ապահովելու նպատակով կեղեքւում է ժողովուրդը ամեն տեսակ կամայական տուրքերով, զաֆտում են այն հասարակական հաստատութիւնները, ուր կարող են գետեղել իրանց չինովնիկներին: Դաշնակցական բիւրօկրատիան իր պրեստիժը պահպանելու համար գործադրում է ամեն տեսակ ճշգրտութեամբ, ահաբեկումներ խաւար մասսայի վրայ, իսկ չլուսաւորներին՝ մոլերեցնելու համար կեղծում է, ստում, խեղաթիւրում փաստերը, անուանարկում իր հակառակորդներին, ժողովրդից կորզած միջոցներով բռնի տարածում իր անբարոյականացնող պաշտօնական թերթերը: Մի խօսքով արդի Դաշնակցութիւնը մի սոսկալի այլանդակութիւն է, մի վիժմունք, մի հրէշաւոր արտագրութիւն ուռւ ու թուրք բիւրօկրատիայի և հայի ստրկահոգութեան ու քաղաքական տհասութեան: «Դաշնակցական կառավար-

ընթերցել» ամենացաւալի կերպով արտայայտում է հայկական հասարակական որոշ ոյժերի խակութիւնն և կատարեալ սնանկութիւնը: Նոր ճանապարհ, նոր դաստիարակութիւն մեզ!

Ք Ր Դ Ա Կ Ա Ն Ա Ռ Ա Ծ

Ճըւիք է վիթ-վիթանի,
Տա մալա խօխըրապ կըր,
Ե՛՛ մըն ժի լը սարդանի:

Մի հատ ճընճղուկ ձմեռուայ կիսուն,
Իր բոյն էր շինել մի խըռիւի տակ,
Ածել էր այնտեղ իր քանի հատ ձուն,
Որ այդ ձուերից հանէր իրան ձաղ:

Գնաց քրդի մէկ, տեսաւ ճնճղուն.
Տեսաւ որ բնում ձուեր է ածել.
Ասեց. «այնպէս է՛ մօտիկ է դարուն
Որ ճնճուղ արդէն թուխսի է նստել»:

Քիւրդն ասաց—երթամ ոչխարս բերեմ սար,
Որ գայ քարձրանայ դէպ կանանչ լեռներ
Թարմ ու լաւ խոտեր արածի ոչխար,
Ճնճուղ թուխսի է, անցել է ձմեռ:

Գնաց ու իսկոյն բերեց ոչխարներ,
Օ՛, հօ՛ անելով դէպի լեռ քաշեց:
Սպտկացաւ ձմեռ, սկսեց բքեր,
Բոլոր ոչխարներ մէկ զիշեր ջնջեց:

Քիւրդ ասաց. «զնամ, տեսնեմ ճնճուղին,
Մեռած է արդեօք թէ ողջ է ապրում
Գնաց, ճնճուղ սատկել է մէջ բնին,
Այստեղ վշտացած այսպէս է խօսում:

«Ճըլվիղ ճնճուղ, ճվիղ ճնճուղ, քու տուն աւերեցիր,
Իմ տունն էլ քո տան վրայ տուեցիր»:

Իս. Միլրաքեան